

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

АДАДУРОВ Вадим Валентинович

УДК 94:327(44:470)“18”+477.000Наполеон

**“НАПОЛЕОНІДА” НА СХОДІ ЄВРОПИ: УЯВЛЕННЯ, ПРОЕКТИ
ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ ФРАНЦІЇ ЩОДО ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ОКРАЇН РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність: 07.00.02 – Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2008

Дисертацією є рукопис.

Дисертацію виконано на кафедрі світової історії нового і новітнього часу Українського Католицького університету (м. Львів).

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Грицак Ярослав Йосипович,
Український Католицький університет,
професор кафедри світової історії нового і новітнього часу.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Дьомін Олег Борисович,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри нової та новітньої історії;

доктор історичних наук, професор
Кріль Михайло Михайлович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри історії слов'янських країн, завідувач;

доктор історичних наук, доцент
Потрашков Сергій Васильович,
Харківська державна академія культури,
професор кафедри історії України та музеєзнавства.

Захист відбудеться “29” січня 2008 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.222.01 в Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України та Інституті народознавства НАН України (79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4).

Автореферат розісланий “28” грудня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізований вченої ради
кандидат історичних наук

Серета О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. 1807 р., внаслідок санкціонованого Тільзитським миром розширення “Великої імперії” Наполеона I на схід від Вісли, політичні впливи Франції торкнулися окраїн найбільшої за територією та населенням держави континенту, якою була Російська імперія. Подальше просування французького імператора до головної мети його життя – світового панування – опинилося у безпосередній залежності від його спроможності здолати Росію, яка в очах західних політиків була специфічною цивілізацією і, за окресленням Ф. Броделя, виступала щодо Заходу як самодостатній “світ-економіка”¹. Війни Наполеона проти Росії стали чи не першою спробою практичного застосування до східноєвропейського регіону популяризованого у творах західних просвітників дискурсу орієнталізму², який, згідно з класичним визначенням Е. В. Саїда, був “різновидом західної проекції на Схід та західної волі владарювати над ним”³. Відповідно до властивої свідомості мешканців Заходу орієнталістського ставлення до східних окраїн Європи, оповіді політичних радників французького імператора висвітлювали війни 1806–1807 і 1812 рр. як природний прояв конфлікту між, з одного боку, “цивілізованою Європою”, на чолі об’єднаних сил якої стояв імператор французів⁴, та, з іншого, – “варварською Росією”, “яка, так само як і Туреччина, попри розташування своєї столиці та декотрих з-поміж своїх провінцій, є, з огляду на стільки інших показників, швидше азійською імперією, ніж європейською державою”⁵. На початку воєнної кампанії 1812 р. сам Наполеон “відкрито заявив, що невблаганною долею Росію приречено до знищення і саме йому судилося здійснити це призначення, а відтак він вважатиме московитів варварами, ворогами європейської цивілізації, яких слід відкинути у пустелі Азії”⁶.

¹ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII вв. / Пер. с фр. – Москва, 1991. – Т. 3. – С. 467–468.

² Див.: Wolff L. *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment.* – Stanford (Calif.), 1994. – P. 8, 362.

³ Саїд Е. В. *Орієнталізм* / Пер. з англ. – Київ, 2001. – С. 128.

⁴ Montgaillard, comte de. *Seconde guerre de Pologne ou Considération sur la paix publique du continent et sur l’indépendance maritime de l’Europe.* – Paris, 1812. – P. 6.

⁵ Archives du Ministère des affaires étrangères (далі – АМАЕ), série “Correspondance politique” (далі – СР), sous-série “Pologne”, vol. 324, f. 3 [Premier mémoire sur la Pologne, par M. Parandier].

⁶ Service historique de l’armée de la terre (далі – SHAT), Archives militaires (далі – АМ), série “Mémoires et renseignements” (далі – МR), sous-série “M 1”, carton 676, f. 1 [Manuscrit trouvé dans les papiers de M. le maréchal Augereau, duc de Castillone].

У своїх мемуарах французький імператор згадував, що у разі перемоги над Росією він мав намір створити “європейську асоціацію, засновану за одними принципами і таку, що діяла б за одними засадами”. Згідно з його планами, вся Європа мала стати єдиною, “немов населеною одним народом, щоб кожен мандрівник, пересікаючи її, повсюди опинявся б неначе у спільній вітчизні”⁷. Вказівкою стосовно того, що у цьому “спільному домі” напевно знайшлося б місце для народів, які мешкали на західних окраїнах Російської імперії, є той факт, що напередодні війни 1812 р. французький полководець наблизив до себе діячів (Ю.-Б. Маре, Е.-П. Біньйон, М. Сокольницький), які обстоювали думку про розширення “Великої імперії” у східному напрямку. Попри те, що проекти політичних радників Наполеона щодо “вестернізації” Східної Європи не було реалізовано, сам історичний факт їхнього існування став ідейною насагою для прихильників незалежності її народів від Росії.

Дискусії щодо вступу до НАТО та Євросоюзу, які тривають на пострадянському просторі, у тому числі в Україні, у черговий раз підживили інтерес до подій початку XIX ст. Важливість дослідження ставлення наполеонівської Франції до земель, які нині належать до складу України, визначається сучасними євроінтеграційними прагненнями нашої держави та зростанням інтересу до її ключової геополітичної ролі з боку Заходу у контексті його стосунків із Росією. Протистояння Заходу і Росії, яке мало місце в добу Наполеона, є показовим історичним прикладом політичної важливості українських земель для західного світу в його прагненні зменшити роль Росії у міжнародних відносинах.

Об’єктом дослідження стали Наполеон і ті діячі з його оточення, які або визначали політику Франції щодо Росії, або ж опосередковано, за допомогою своїх оповідей про цю країну, впливали на формування й реалізацію згаданого політичного курсу. **Предметом дослідження** стало ставлення французьких державних діячів до Росії, що його розглянуто на конкретному прикладі південно-західної частини цієї імперії. Згадані території сприймалася мешканцями Заходу як специфічний, істотно відмінний від історичного ядра імперії (“Московії”, згідно з їхньою термінологією), пояс окраїнних володінь Росії.

Вибір застосованої **історичної термінології** – “південно-західні окраїни” або “південно-західне пограниччя Російської імперії” – обумовлений змістом документальних джерел, що їх було укладено інформаторами уряду Наполеона. Щоправда, у згаданих документах неодноразово вживається термін “Україна”, однак його геополітичний зміст є істотно відмінним від значення загальноприйнятих у сучасній історіографії понять “українське питання” й “українські

⁷ Las-Casais, comte de. Мѳmorial de Sainte-Hѳline, ou Journal оц se trouve consignѳ, jour par jour, se qu’a dit et fait Napolѳon durant dix-huit mois. – Paris, 1823. – Т. 5. – Р. 400.

землі під владою Росії”. Тож читачі згаданих текстів – Наполеон і члени його кабінету – мали можливість сформулювати більш-менш чітку уяву стосовно внутрішньої багатоманітності південно-західної частини Російської імперії. У складі цієї частини вони розрізняли чотири великі регіони, кожен з яких сприймався ними як автономна щодо трьох інших регіонів, а відтак – як до певної міри гомогенна за своїми географічними, історичними, культурними ознаками територіальна спільнота. Йдеться про Волинь, Поділля й так звану “польську Україну”, які у своїй сукупності ототожнювалися з територією Південно-Західного краю, розташованого на правобережжі Дніпра (1); так звану “російську Україну”, яка значною мірою відповідала території Малоросійського генерал-губернаторства на лівобережжі Дніпра (2); Новоросійський і Таврійський краї у Північному Причорномор’ї (3); так званий “Козацький край” у степах Приазов’я (4).

Досліджувані історичні персонажі пересувалися по велетенській “політичній шахівниці”, яка простягнулася від Парижа й Марселя до Санкт-Петербурга й Москви та створювала **географічні рамки** їхньої діяльності.

Хронологічні рамки дослідження окреслюють період історії Європи між приходом до влади Наполеона Бонапарта (листопад 1799 р.), який став помітною віхою у активізації східноєвропейської політики Франції, та відступом решток “Великої армії” цього полководця з території Росії наприкінці 1812 р.

Мета дослідження полягає у відтворенні та поясненні ставлення французької політичної еліти доби Наполеона до південно-західних окраїн Російської імперії. Згадана мета визначила **головні завдання дослідження**:

- реконструювати процес формування і охарактеризувати зміст уявлень, які обумовили особливості ставлення офіційних чинників Франції до об’єктів її зовнішньополітичної активності;
- проаналізувати проекти економічної та воєнної експансії, які розглядали французькі урядовці, з’ясувавши при цьому ступінь взаємозв’язку згаданих проектів з передуючими їм уявленнями та наступними практичними діями;
- оцінити перебіг та баланс спроб французького економічного проникнення на південні ринки Російської імперії;
- висвітлити діяльність розвідки Наполеона у південно-західному пограниччі Росії;
- з’ясувати через призму діяльності французького командування логіку воєнних операцій, які здійснював на Волині з серпня по жовтень 1812 р. сьомий корпус “Великої Армії”.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Для того, щоб виконати перелічені завдання, в дослідженні застосовано *пояснювальну модель*, засновану на констатації факту, що “не існує соціальної практики, ані структури, які б не були витворені уявленнями, суперечливими і

конфліктуючими, за допомогою яких індивіди і групи надають зміст світові, що їх оточує”⁸. Колективні та формовані в їхніх рамках індивідуальні уявлення становлять немов підоснову буття людини, яке метафорично уподібнено до піраміди. Тільки на основі уявлень (перший, базовий і найбільш схований від стороннього ока, ярус згаданої піраміди) постають плани (її другий ярус, який служить сполученням між фундаментом і вершиною) та дії (третій, поверхневий, а відтак чи не найдоступніший для дослідження, ярус) акторів суспільного процесу.

Згадана модель історичного дослідження обумовила його **структуру**. Дисертація складається з трьох взаємопов’язаних частин, в яких послідовно відтворено уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Росії.

Наукова новизна дослідження визначається концептуальною постановкою проблеми, у вирішенні якої поєдналися наступні чинники:

– *інноваційна методологія реконструкції колективних уявлень*, яка полягає у аналізі змісту їхніх джерел (статистичних описів, меморандумів, топографічних карт тощо), із одночасним врахуванням як впливу на вміщену в них інформацію першоджерел її отримання (наприклад, праць науковців), так і ментальності та світогляду її споживачів, з наступним синтезом інформації відповідно значущих для свідомості досліджуваних осіб класифікаційних рубрик. Завдяки цій методології з’ясовано: проекти та дії Наполеона і його оточення визначалися невідповідними дійсності уявленнями, що їх ці діячі сформувавши про Росію на основі неточної і фрагментарної інформації, яка опинилася в їхньому розпорядженні;

– *сучасні методи історичного дослідження* – мікро-, психо-, лінгво-аналізи. Згадані методи використано під час дослідження особистісних мотивацій діяльності Наполеона та Ш.-М. Талейрана;

– *нова гіпотеза ставлення наполеонівської Франції до Східної Європи*. Це ставлення розглянуто як багаторівневе історичне явище, яке поєднало в собі економічне, політичне та воєнне зацікавлення західної цивілізації у розширенні свого впливу на схід від Ельби та Дунаю.

– *поглиблена характеристика намірів і дій уряду Наполеона щодо південно-західних губерній Російської імперії*, що її було здійснено на основі критичного переосмислення опублікованих джерел й історичних досліджень, а також впроваджених автором у науковий обіг архівних документів – французьких топографічних карт і статистичних описів Росії, меморандумів Роландра, Л. Потера, Т. Морського, М. Сокольницького, листування Наполеона, Ш.-М. Талейрана, Ю.-Б. Маре, Е.-П. Біньйона, Д. Прадта, Л.-Г. Отто, К. В. Метгерніха, К. Шварценберга та інших діячів.

⁸ Chartier R. Au bord de la falaise: L’histoire entre certitudes et inquiétude. – Paris, 1998. – P. 72.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що в ньому на конкретному історичному прикладі ставлення уряду наполеонівської Франції до південно-західної частини Російської імперії було підтверджено слушність головних положень концепції орієнталізму Е. В. Саїда і Л. Вульфа. Особистим внеском автора у згадану концепцію є доведення на значному джерельному матеріалі того факту, що ставлення урядовців Наполеона до Східної Європи загалом й Росії зокрема неможливо редукувати до стереотипів уяви цих представників західної цивілізації, оскільки це ставлення зазнавало могутнього інформаційного впливу з боку автохтонних мешканців регіону, насамперед поляків, які, таким чином, були важливими співучасниками процесу “винайдення” Східної Європи в уяві мешканців Заходу.

Практичне значення дослідження зумовлено можливістю використання його змісту у спеціалізованих студіях над добою Наполеона, а також у створенні праць узагальнюючого характеру з історії Франції та країн Східної Європи. Висновки дисертації стануть у нагоді при написанні відповідних параграфів шкільних і університетських посібників. Окремі джерела дисертаційного дослідження були залучені автором до підготовки у рамках історичної програми в Українському Католицькому університеті лекційного курсу “Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки” та спецкурсу, присвяченого вивченню палеографії франкомовних документів доби Наполеона.

Апробацію головних положень дослідження здійснено під час роботи Другої міжнародної наукової конференції “Бородіно і наполеонівські війни. Битви. Поля герцю. Меморіали” (Можайськ, 2007); Третьої та Шостої міжнародних науково-практичних конференцій “Львів. Місто – суспільство – культура” (Львів, 1999, 2002); міжнародної науково-практичної конференції “Поляки на півдні України та в Криму” (Одеса, 2007); Другого всеукраїнського науково-практичного семінару “Нова історіографічна культура та український гранд-нарратив” (Київ, 2007); міжнародного науково-практичного семінару Гуманістичної школи при Осередку студій над античною традицією у Центрально-Східній Європі при Варшавському університеті (Варшава, 2006); науково-практичного семінару Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2005).

Обсяг дослідження, що складається зі вступу, трьох частин (п’ятнадцяти розділів), висновків, додатків (6-ти архівних документів французькою мовою, які перекладено українською), переліку використаних джерел і літератури (охоплює 351 позицію), іменного та географічного покажчиків, анотацій англійською, російською, французькою мовами, становить 560 друкованих сторінок (478 сторінок основного тексту, 40 сторінок додатків, 22 сторінок переліку використаних джерел і літератури, 15 сторінок покажчиків, 5 сторінок анотацій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми й застосованої для її розкриття експлікативної моделі, визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету і завдання, окреслено географічні та хронологічні рамки, охарактеризовано використані методологічний інструментарій і наукову термінологію, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення, історіографічні передумови та джерельну базу дослідження. Докладніший огляд використаних джерел й історичної літератури подано у вступних розділах до кожної з трьох частин дослідження, з огляду на те, що згадані частини відрізняються як своїми завданнями, так і способами їхнього вирішення. Натомість у авторефераті подається загальна характеристика джерел та історіографічної бази дослідження.

Питання про місце південно-західних володінь Російської імперії у зовнішній політиці наполеонівської Франції стало предметом історіографічних дискусій принаймні від того часу, як на початку ХХ ст. відомі польські дослідники Ш. Ашкеназі та М. Гандельсман спробували обґрунтувати тезу про особливий, сентиментальний характер ставлення одного з найвизначніших діячів світової історії, яким був Наполеон, до польської нації. Назвавши свої головні праці “Наполеон і Польща”, згадані дослідники намагалися привернути увагу світової громадської до проблеми державного існування своєї батьківщини, відтак спричинились до творення патріотичного міфу⁹. Згідно з цим міфом, Наполеон і окремі діячі з його оточення продовжували трактувати загарбані Росією, Пруссією й Австрією землі колишньої Речі Посполитої як однозначно польські, відтак намагалися відбудувати могутню Польщу в межах від Балтики до Чорного моря, від Ельби до Дніпра. Саме під цим кутом зору висвітлювали ставлення Наполеона до Волині, Поділля й Правобережної України такі польські історики, як М. Сокольницький, Ю. Вілльом, Т. Кротоська, М. Кукель, Е. Кіпа, Є. Сковронек¹⁰.

⁹ Handelsman M. *Napolion et la Pologne 1806–1807, d’après les documents des Archives Nationales et des Archives du Ministère des affaires étrangères.* – Paris, 1909; *EjUSD. Napoleon a Polska.* – Warszawa, 1915; *Aszkenazy S. Napoleon a Polska.* – Warszawa; Kraków, 1918–1919. – Т. 1-3.

¹⁰ *Sokolnicki M. Generai Michai Sokolnicki 1760–1815.* – Kraków; Warszawa, 1912; *Willaume J. Amilkar Kosiecki 1769–1823.* – Poznań, 1930; *EjUSD. Misja polityczna Morskiego w r. 1812 // Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1933. – № 1. – S. 31-72; *Krotoska T. Stosunek Talleyrand’a do sprawy polskiej w dobie I Cesarstwa i Kongresu Wiedeńskiego.* – Kraków, 1935; *Kukiel M. Wojna 1812 roku.* – Kraków, 1937. – Т. 1-2; *Kipa E. Opinie francuskie o Polsce // EjUSD. Geneza księstwa Warszawskiego. Studia i szkice historyczne.* – Wrocław; Warszawa, 1962. – S. 89-103; *Skowronek J. Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu: Alexander Sapieha.* – Warszawa, 1992.

Після Першої світової війни схемою популяризації національного минулого, яку було опрацьовано польськими наполеонознавцями, успішно скористалися представники історіографії молодих східноєвропейських націй. Вони доводили, що зацікавлення Наполеона Східною Європою не було лише пропольським, а толерувало культурний, етнічний, релігійний плюралізм цього регіону, більше того – ґрунтувалося на усвідомленні доцільності надання прибалтійським народам, татарам, українцям державного буття. Відтак з'явилися праці, які називалися “Наполеон і Литва”¹¹, “Наполеон і Україна”¹². Вивчення останньої зі згаданих проблем започаткував відомий популяризатор України на Заході І. Борщак. Дослідивши матеріали з французьких архівів і бібліотек, І. Борщак довів, що заселені українцями землі становили певний інтерес для Франції у контексті її прагнення послабити Росію. До найважливіших наукових заслуг І. Борщака належить оприлюднення розшуканого ним меморандуму, автор якого пропонував Наполеонові створити на лівобережжі Дніпра “ланцюг” залежних від Польщі та Франції військових князівств, до числа яких входили також Чернігівське та Полтавське, а також козацько-татарська держава, яку автор меморандуму улесливо пропонував назвати “Наполеонідою”. Втім, заслуг Борщака-дослідника не слід перебільшувати, бо, нехтуючи головними принципами археографічної роботи, він не цитував і не публікував документи цілком, мовою оригіналу, з наступним перекладом і коментарями. Зіставлення цитованих цим дослідником документів з оригінальними текстами з французьких архівів показує безпідставність його тверджень не лише про авторство меморандуму, в якому йшлося про “Наполеоніду” (ним був не француз А.-М. д’Отрив, а поляк М. Сокольницький), але також тези про належне ознайомлення французького уряду з етнічною ситуацією на південно-західних окраїнах Російської імперії.

Недоступність для українських істориків західних архівів спонукала їх довіряти інформації І. Борщака. Його цитували як безперечного авторитета радянські¹³, еміграційні¹⁴ та сучасні вітчизняні

¹¹ Dundulis B. *Napolion et la Lituanie en 1812.* – Paris, 1940.

¹² Bortchak E. *Napolion et l’Ukraine* // *Revue des Etudes Napolioniennes.* – Paris, 1922. – Т. 2. – Р. 24-40; Борщак І. *Наполеон і Україна.* З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. – Львів, 1937.

¹³ Абаліхін Б. С. *Український народ у Вітчизняній війні 1812 р.* – Київ, 1962; Буцик А. К., Стрельський В. І. *Великий патріотичний подвиг. (Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р.).* – Київ, 1962; Котов В. Н. *Загарбницькі плани Наполеона I відносно України та їх крах у 1812 році* // *Вісник Київського університету. Серія “Історія і право”.* – Київ, 1965. – Вип. 7. – С. 75-88.

дослідники¹⁵, звичайно вносячи при цьому в картину ставлення наполеонівської Франції до південно-західних окраїн Російської імперії власні акценти, які визначались ідеологічною орієнтацією того чи іншого автора¹⁶. Не перевірили наведену у працях І. Борщака джерельну базу й французькі автори Р. Тіссеран, Ж. Бенуа-Мешен, А. Мансю¹⁷. Значно обґрунтованішими в оцінці ставлення Наполеона до Східної Європи є твори знаних французьких наполеонознавців – А. Т'єра, Е. Дріо, Л. Мадлена, Ж. Тюлара¹⁸, а також дослідника історії Правобережжя Д. Бовуа¹⁹.

На відміну від польської, української та французької, для російської історіографії характерна теза про відсутність в Наполеона вагомого зацікавлення південно-західними окраїнами Російської

¹⁴ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918) / Пер. з фр. – Львів, 2004; Жуковський А. Україна і Франція. Історичний нарис // Україна і Франція: Нарис багатомістової історії відносин / За ред. А. Жуковського, А. Зленка, В. Манжоли. – Львів, 2001. – С. 9-35.

¹⁵ Гончар Б., Захарчук О. Наполеон і Україна // Діалог. Україна – Франція. Історія. Економіка. Політика. – Київ, 2002. – С. 73-79; Іваненко О. Політичні та економічні передумови співробітництва Франції і України в культурній сфері (кінець XVIII – початок XIX ст.). // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – Київ, 2003. – Вип. 4. – С. 84-90; Ї ж. Українське козацтво в працях французьких авторів на межі XVIII–XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – Київ, 2002. – Вип. 11. – С. 254-262; Шах Т. Україна у планах Наполеона // Мандрівець. – Тернопіль, 2006. – № 5. – С. 70-73.

¹⁶ Див.: Потрашков С. В. Отечественная война 1812 года в украинской историографии (1917–1991 гг.) // Бородино и наполеоновские войны. Битвы. Поля сражений. Мемориалы. – Бородино, 2003. – С. 235-243.

¹⁷ Tisserand R. La vie d'un peuple l'Ukraine. – Paris, 1933; Benoot-Мйчин J. L'Ukraine des origines a Staline. – Paris, 1941; Mansuy A. Jйrfme Napolйon et la Pologne en 1812. – Paris, 1931.

¹⁸ Thiers A. Histoire du Consulat et de l'Empire faisant suite a l'Histoire de la Rйvolution Franзaise. – Paris, 1856. – Т. 13-14; Driault E. La Politique orientale de Napolйon. Sebastiani et Gardanne (1806–1808). – Paris, 1904; Madelin L. Histoire du Consulat et de l'Empire. 2–йime йd. – Paris, 1948. – Т. 12; Tulard J. Napolйon, ou le mythe du Sauveur. Nouvelle йdition. – Paris, 1993.

¹⁹ Beauvois D. Tryjk№ot ukraicki. Szlachta, carat i lud na Woyniu, Podoliu i Kijowszczyцnie. 1793–1914. – Lublin, 2005.

імперії. Щоправда, цю тезу намагався підважити після свого переїзду з Києва у Волгоград Б. Абаліхін²⁰, однак його аргументи не були сприйняті в російському історіографічному середовищі²¹.

Через це особливу увагу в дисертації приділено аналізу першоджерел. Головною джерельною базою дослідження стали 394 документи, які розшукано в Архиві Міністерства закордонних справ (Archives du Ministire des affaires йtrangires), Національному Архиві (Archives Nationales) й Архиві Історичної служби сухопутної армії Франції (Service historique de l'armйe de la terre); Придворному (Hof- Haus- und Staats-Archiv) та Військовому (Kriegsarchiv) архівах Австрії; Головному Архиві давніх актів (Archiwum Giywne Akt Dawnych) у Варшаві; Відділі рукописів Бібліотеки Чарториських (Biblioteka Czartoryskich) у Кракові; Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України та Центральному державному історичному архіві України у Львові. Авторами згаданих документів були монархи, міністри і послы, військові і політичні діячі, архівісти і картографи Франції та інших країн.

Важливими джерелами дослідження стали публіцистичні й історичні праці, що їх створили на замовлення уряду Франції Ш.-Л. Лезюр, Ж.- Г. де Монгаяр, Роландр, а також наукові твори А.-Ф. Бюшінга, Вольтера, Ф. Гемпеля, Й. Г. Георгі, Д. Кастера, П.-Ш. Левека, Н.-Г. Леклерка, К.-К. Рюльєра, Г. Шторха, якими користувалися французькі політичні та військові діячі й, особливо, урядові аналітики, укладаючи 1812 р. “Статистичні описи” Росії. Непересічне значення для дослідника мають видані у різний час збірки документів, передусім багатотомна епістолярна спадщина імператора французів²², його військових і дипломатів²³, спогади осіб, які брали участь у

²⁰ Абалихин Б. С. О стратегическом плане Наполеона на осень 1812 года // Вопросы истории. – Москва, 1985. – № 2. – С. 64-79; Его же. Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России. – Волгоград, 1987; Абалихин Б. С., Дунаевский В. А. 1812 год на перекрестках мнений советских историков 1917–1987. – Москва, 1990; Его же. 1812 год: Актуальные проблемы истории. Сборник статей. – Элиста, 2000.

²¹ Безотосный В. М. Разведка и планы сторон в 1812 году. – Москва, 2005; Земцов В. Н. “Великая армия” Наполеона в Бородинском сражении. Автореферат диссертации на соискание ученой степени д. и. н. – Екатеринбург, 2002; Попов А. И. “Великая армия” в России: Погоня за миражом. – Самара, 2002.

²² Correspondance de Napolйон Ier, publiйe par ordre de Napolйон III. – Paris, 1863–1868. – Т. 14, 21-24.

²³ Отечественная война 1812 года. Издание Военно-ученого Архива Главного штаба / Под ред. В. И. Харкевича. – Санкт-Петербург, 1903. – Отдел 2: Бумаги, отбитые у неприятеля. – Т. 1; Lettres inйdites de Talleyrand a Napolйон 1800–1809 / Publication par P. Bertrand. – Paris, 1889;

реалізації східноєвропейської політики Франції (самого Наполеона, а також Е.-П. Біньйона, А.-О. Коленкура, Д. Прадта, Ж. Раппа, Ш.-М. Талейрана, А.-Ж. Фена).

Першу частину дослідження – “Уявлення” – присвячено реконструкції образу південно-західних окраїн Російської імперії в уяві урядовців Наполеона.

Згідно з визначенням французького мислителя Ж.-П. Сартра, “образ – це певний спосіб, яким об’єкт постає у свідомості, так би мовити, це – певний спосіб, яким свідомість уявляє собі об’єкт”²⁴. Реконструкція генерованих у рамках певних культур і суспільних груп креацій образу “іншого”, як от уявлень про чужі регіони та спільноти, вимагає від дослідника охоплення сукупності інформації, що була доступною згаданим культурам і групам, а також докладного аналізу тих численних джерел, на основі яких згадані уявлення формувалися. У випадку реконструкції уявлень уряду Наполеона про об’єкти його зовнішньополітичної діяльності цей методологічний підхід вимагає дослідження оповідей, авторами яких були аналітики Генерального штабу та Міністерства закордонних справ, дипломатичні та військові агенти, тубільні мешканці, які симпатизували Франції. Ці документи мали, переважно, характер державної таємниці та були доступні вузькому колу осіб, які, в силу специфіки своїх службових функцій, мусили бути якнайповніше поінформовані стосовно зовнішньополітичного становища Франції та держав її “Великої імперії”. У ситуації, коли із більшістю оповідей, які стали джерелами уявлень Наполеона щодо тієї чи іншої територіальної спільноти, попередньо ознайомлювалися міністр закордонних справ і державний секретар, ми можемо стверджувати, що це вузьке коло осіб, які користувалися довірою французького імператора й, як видно з листування останнього, практично щодня, а іноді й щогодини обмінювалися з ним та між собою інформацією різного роду, безумовно мало однотипне з імператором інформаційне насаження, а відтак – подібне за способом і психологічною тональністю сприйняття відображених у цій інформації явищ. Якщо ж узяти до уваги подібний світогляд, політичні переконання, заняття та зацікавлення цього кола осіб, ми можемо із ще більшою впевненістю говорити про тотожність образів нових об’єктів, які було створено уявою

R[uiusque, vicomte de]. Lettres sur la guerre de Russie en 1812. – Paris, 1816; Campagne de Russie (1812) / Publication par G. Fabry. – Paris, 1902. – Т. 1-5; Campagne de Russie. Première partie: préliminaires de la campagne de Russie, ses causes, sa préparation, organisation de l’armée du 1er janvier 1810 au 31 janvier 1812 / Publication par L. Margueron. – Paris; Limoges, 1897. – Т. 2-3; 1812. La guerre de Russie. Notes et documents / Publication par A. Chuquet. – Paris, 1912–1919. – Т. 1-3; Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807–1813 / Wydai M. Handelsman. – Kraków, 1914. – Т. 1-2; etc.

²⁴ Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / Пер. с фр. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 57.

його учасників. Тому в дослідженні не ставилася мета відтворення індивідуальних уявлень кожного з-поміж перелічених високопосадовців, а лише змодельовано низку образів, які відповідали загальному обсягові та змістові інформації, що була доступною малій соціальній групі, яка становила політичне оточення Наполеона.

Структура джерел цієї інформації дозволяє зробити висновок, що Наполеон і члени його уряду класифікували вміщені в них дані стосовно таких незмінно значущих для уяви кожного чужоземця, який прагне дізнатися про небачені краї, критеріїв як географічне становище, природні особливості й ресурси, чисельність та заняття населення, стратифікація та політичні уподобання суспільності, особливості духовної культури (етнічної приналежності, віровизнання, мови, побуту, історії) тубільних мешканців. Відтак, для відтворення уявлень французьких урядовців початку ХІХ ст. щодо Російської імперії загалом або якоїсь її частини зокрема, у дослідника немає іншого шляху, ніж відтворити когнітивні дії Наполеона, спочатку проаналізувавши у власній свідомості зміст джерел інформаційного наснаження імператора та його кабінету, а згодом – синтезувавши цю інформацію в уявні образи згідно вищезазначених тематичних рубрик. Попри те, що наша свідомість не є точною копією свідомості досліджуваних історичних персонажів, а ми самі існуємо в умовах іншого соціокультурного середовища, обраний метод психологічної реконструкції за аналогією спроможний дати достатньо адекватну відповідь на питання про те, яким чином уявляли Росію загалом та її південно-західні окраїни зокрема французькі урядовці двісті років тому. Це є можливим завдяки тому, що у процесі дослідження використовуємо ті самі оповіді (за винятком тих, які було втрачено внаслідок причин об'єктивного характеру), що наснажували уяву цих уже давно не існуючих у площині реальності осіб. Враховуючи також ту обставину, що будь-яке історичне дослідження є відтворенням думок людей минулого у свідомості сучасного дослідника²⁵, бачимо сенс дослідження насамперед у тому, щоб уявити собі “світ, який ми втратили” (за окресленням англійського історика П. Ласлетта²⁶) не з висоти “нашої дзвінниці”, а з точки зору характеризованих нами історичних персонажів, для чого спробували поглянути на землі Східної Європи відстороненим і, часто, зневажливим поглядом цих чужоземців.

Що стосується способу впливу згаданої інформації на уяву, то воліємо дотримуватися погляду, що для людини “читати – це означає вірити”²⁷, тобто не лише репродукувати у свідомості зміст джерела, але й активно “привласнювати” та трансформувати уявою дані, які містяться у

²⁵ Коллінгвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Пер. с англ. – Москва, 1980. – С. 205.

²⁶ Ласлетт П. История и общественные науки / Пер. с англ. // Философия и методы истории. – Благовещенск, 2000. – С. 204.

²⁷ Шартье Р. Культурные истоки Французской революции / Пер. с фр. – Москва, 2001. – С. 93.

ньому. Втім, у результаті дослідження діяльності людського мозку сучасними нейробіологами та психологами було з'ясовано, що когнітивні процеси не є настільки оптимізовані, щоб створювати об'єктивні образи світу, відтак створення образів уявою завжди пов'язане з певним відхиленням від реальності, виходом поза її межі, таким чином, що в людській уяві химерно переплітаються елементи дійсності та вигадки. Як підкреслив сучасний німецький нейробіолог В. Зінгер, уява людини щодо об'єктів реального світу є “підкріпленим фактами винайденням об'єкту у нашій суб'єктивній свідомості”²⁸. Для витлумачення закономірностей і особливостей уявлень історичних персонажів щодо віддалених у просторі об'єктів найбільш прийнятною гіпотезою видається концепція “ментальної карти” (mental map). У когнітивній психології цим поняттям окреслюють “створене людиною зображення частини оточуючого простору”, яке “відображує світ таким чином, яким його собі уявляє людина, відтак це зображення може бути невірним або спотвореним”. Суб'єктивність уяви у ментальній картографії має наслідком те, що “ментальні карти [...] можуть різнитися в залежності від того, під яким кутом зору людина дивиться на світ”²⁹. Невідповідність дійсності відображеного у “ментальній карті” образу чужих земель залежить не лише від поінформованості її носіїв про регіон, який вони уявляли, але й соціокультурних традицій його сприйняття, а також попереднього життєвого досвіду цих осіб.

Зваживши на всі ці обмеження різного, але незмінно значущого характеру, маємо підставу стверджувати: уявлення щодо Росії, які відобразилися у документах французького уряду, були значною мірою “речами в собі”, істотно відмінними від дійсності. Певні документальні свідчення вказують на те, що організатори походу 1812 р. були свідомі гіпотетичного характеру частини своїх знань стосовно цієї імперії. Пропонуючи увазі уряду дві добірки (перша складалася з тридцяти, а друга – з п'ятнадцяти документів) меморандумів різного часу з Архіву Міністерства закордонних справ Франції, його директор А.-М. д'Отрив вважав своїм обов'язком зрозуміти першу з них наступною нотаткою: “Я змушений визнати, що всі ці документи видаються мені такими, що містять старі, неповні та непевні інформації про країну, яку насправді надзвичайно важко описати, зважаючи на її велетенський розмір, пів-варварський і пів-контрольований стан і, особливо, зміни, що їх вона зазнає під час свого послідовного і [водночас] малорегулярного просування до поступу

²⁸ Цит. за: Шенк Ф. Б. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе от эпохи Просвещения до наших дней / Пер. с нем. // <http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/inostr/inostr31.html>

²⁹ Там само.

цивілізації”³⁰. У супровідній записці до другої добірки документів директор архіву підкріпив своє попереднє судження зауваженням, що “в нас немає нічого певного про Росію”, оскільки “рукописи подають нам про цей важливий об’єкт лишень хиткі та непевні гіпотези”³¹.

Невід’ємною складовою згаданого образу Росії стали уявлення щодо південно-західної частини цієї імперії. Урядові Франції вдалося згромадити певну кількість інформації стосовно кожного з-поміж чотирьох її уявних регіонів, але ці матеріали різнилися як за обсягом, так і за достовірністю наведених у них даних. Найдокладніше у згаданих документах було охарактеризовано ситуацію Південно-Західного краю. Причини такої відносної “інформаційної насиченості” полягали у лімітрофному розташуванні згаданого краю щодо Варшавського герцогства, яке з 1807 р. відіграло роль форпосту імперії Наполеона на сході, а відтак у можливості розшуку інформації за допомогою родинних та маєткових зв’язків, які існували між польською шляхтою підфранцузької та підросійської частин колишньої Речі Посполитої. Урядові Наполеона не залишалося іншого виходу, ніж довіряти цій інформації, оскільки, внаслідок географічної та політичної відізолюваності Росії, мовного бар’єру, мешканцям Західної Європи взагалі та французам зокрема було нелегко проникнути навіть на околиці цього майже самодостатнього і загально важкозрозумілого для їхньої уяви “світу”. Про ступінь впливу оповідей діячів польського патріотичного руху, які популяризували ідею відбудови Польської держави у межах від Балтики до Чорного моря та Дніпра, на уявлення урядовців Наполеона щодо Волині, Поділля й правобережної Наддніпряниці можемо судити, порівнюючи згадані нарративи з тією інформацією, яку навели урядові аналітики А.-М. д’Отрив, П. Парандьє, Ж.-Г. де Монгяяр та Л.-Н. Леклерк. Таке порівняння показує, що не лишень зміст, але й ідейна тональність оповідей згаданих осіб різнилися від інформації діячів польського патріотичного руху хіба що незначними деталями. У першу чергу ця закономірність стосувалася запозиченого французькими експертами з польської політичної думки уявлення, що три історичні провінції колишньої Речі Посполитої – Волинь, Поділля та, власне кажучи, Україна як подніпровська “окраїна” цієї держави³², становили до поділів певну географічну, політичну та культурну спільність – “південні провінції Польщі” [les provinces méridionales de la Pologne].

³⁰ AMAE, MDD, sous-série “Russie”, vol. 26, f. 86-87 [rapport de M. le comte d’Hauterive a S. A. M. le duc de Bassano en date du 25 décembre 1811].

³¹ Ibid., f. 101 [rapport de M. le comte d’Hauterive a S. A. M. le duc de Bassano en date du 1er janvier 1812].

³² Показовим є визначення поняття “Україна” одним з аналітиків французького Генерального штабу, який писав, що “це слово окреслює прикордонний край, тому що Росія колись межувала тут з Польщею” (SHAT, AM, MR, M 1, carton 1487/5, f. 1 [Les gouvernements de Tchernigov et de Poltava]).

В оповідях, які заадресували французьким урядовцям польські діячі між 1806 та 1812 рр., переважала тенденція зображати Волинь, Поділля й, особливо, “польську Україну” як велетенську житницю, спроможну прогодувати не лише військо Наполеона, але й в перспективі – Західну Європу. Польські інформатори французького уряду також мали свідомість, що ці краї могли зацікавити Наполеона насамперед як джерело поповнення його армії, тому оповідали про їхнє населення у тому світлі, в якому уява імператора вже була готовою привласнити їхній образ. Аналіз джерел, на основі яких формувалися уявлення французьких урядовців стосовно Волині, Поділля та “польської України”, виявив, що ці землі мусили сприйматися як царина, де суспільні відносини значно сильніше, ніж в інших частинах колишньої Речі Посполитої, визначалися домінацією шляхти і, особливо, її маєтного прошарку – магнатів, котрі стереотипно зображувались в згаданих джерелах як політичні прихильники Франції. На основі цієї суперечної дійсному становищу речей інформації ґрунтувалися уявлення про можливість підбурення у Південно-Західному краї масового повстання супроти Росії. Владу польської шляхти над багатомільйонними селянськими масами інформатори уряду Наполеона вважали головною передумовою створення прихильної до Франції збройної сили. При цьому доцільно замовчувалася глибина соціальних суперечностей. Вони замальовувалися як другорядні порівняно з антиросійськими настроями всіх груп суспільності. Серед мотивів невдоволення селян російським урядом насамперед згадувався факт гонінь на Греко-Католицьку Церкву. Таким чином, сприймаючи своєю уявою населення “південних провінцій Польщі” як строкату за соціальними й релігійними відносинами спільноту, французькі урядовці досить нечітко усвідомлювали його національну структуру. В уяві навіть найповніше поінформованих представників Франції такої нації як українці на Волині й Поділлі не існувало. У цьому випадку маємо справу з типовим прикладом застосування основоположного для французької політичної традиції критерію визначення націй лишень як народів з дійсним або, принаймні, історичним досвідом державотворення. На початку XIX ст. в уяві французів західною межею українських земель продовжував залишатися вже не існуючий східний кордон Речі Посполитої, який приблизно співпадав із географічним поділом по Дніпру: таким чином, на Лівобережжі останнього буцімто мешкали нащадки козаків, а на Правобережжі – “поляки”, “росіяни” або “суміш” цих націй.

Наслідки такого інформаційного впливу на уяву посадовців Наполеона були інколи аж надто відчутними. Наприклад, у жовтні 1812 р. могильовський генерал-губернатор П. д'Алорна повідомляв начальника Генерального штабу маршала Л.-А. Бертє про населення Київщини, як про

“достатньою мірою польське”³³. Взявши до уваги загальну психологічну тональність оповідей, які стали джерелами уявлень французьких урядовців про південно-західного пограниччя Російської імперії, важко позбутися враження про надмірний оптимізм щодо пропольського настрою різних груп тутешньої суспільності, а також їхнього прагнення віддатися під владу французького імператора. Введений в оману цим оптимізмом, Наполеон у своєму зверненні до представників “Генеральної конфедерації Польського королівства” (що її було створено на початку війни 1812 р. за дозволом імператора) висловив сподівання, що “Волинь, Поділля й Україна надихатимуться тим самим патріотичним духом, що й Великопольща”³⁴ (тобто так само, як і корінні польські землі).

Реконструючи процес ознайомлення французьких можновладців з інформацією про південно-західне пограниччя Росії, маємо всі підстави стверджувати, що вплив оповідей діячів польського патріотичного руху на манеру Наполеона та його політичного оточення уявляти ці землі був величезний. Наприклад, у листі від 9 березня 1807 р. Ш.-М. Талейран подав Наполеонові звіт про свою розмову з А. Городиським, який лобював перед французьким урядом проект організації антиросійського повстання в губерніях Південно-Західного краю. Прикметним є спосіб, за допомогою якого цей досвідчений французький урядовець, котрий мав напрочуд критичний розум, змалював надзвичайно привабливу з погляду воєнної стратегії картину “південних провінцій Польщі”, запозичивши її без будь-яких купюр зі слів свого польського співрозмовника: “Описувані краї є багатими й можуть прогудувати значну армію протягом багатьох місяців; тут можна у надлишку знайти пшеницю, биків, порох, а в Поділлі й Україні – велику кількість коней”³⁵. Таким способом відбулася легітимізація даних, які містилися у відверто суб’єктивній оповіді Городиського: пройшовши “очищення” нарративом Талейрана, до котрого імператор мав значну довіру, інформація мусила набути очевидної істинності в уяві Наполеона.

Відповідь на питання про те, чому французькі урядовці були так схильні довіряти неперевіреному оповідям їхніх польських інформаторів марно шукати тільки у сфері раціональної логіки, яка змушувала цих діячів довіритися, за браком інших, непевним джерелам інформації. Ці відповіді значною мірою приховано у самій манері цих діячів “привласнювати” своєю уявою образи, які було створено поляками. Згадана манера відрізнялася підсвідомою прихильністю до оповідей останніх, і була тісно пов’язана з ментальними особливостями ставлення французів до

³³ Ibid., sŕirie “C 2”, carton 132, cahier du 17 octobre 1812 [lettre du gouverneur de Mohylow M. le marquis d’Alorna a S. A. M. le prince de Wagram et de Neuchŕtel].

³⁴ Correspondance de Napolŕon Ier. – T. 24. – Doc. № 18962. – P. 72 [rŕponse de l’Empereur aux dŕputŕs de la Confŕdŕration de Pologne, le 14 juillet 1812].

³⁵ Lettres inŕdites de Talleyrand a Napolŕon 1800–1809. – Doc. № 247. – P. 337.

поляків, в яких співвітчизники Наполеона від довшого часу воліли бачити “французів півночі, народ героїв”. Цю особливість не міг поминути своєю увагою австрійський посол у Парижі К. В. Меттерніх. На початку 1807 р. він писав: “У Франції призвичаїлися оцінювати варшавський двір згідно двору короля Станіслава Лещинського у Люневіллі, [польську] націю згідно кількох мандрівників, яких у Парижі приймали так, як ніде в світі, врешті-решт родючість землі та ресурси країни згідно перебільшених оцінок польських емігрантів. Французи призвичаїлися чути розмови про велетенські врожаї у Польщі, про заможність власників, про прагнення народу до свободи”³⁶. І справді, взимку 1807 р. Наполеон і його урядовці підсвідомо мріяли побачити за мізерною та виснаженою Польщею ту іншу, з романтичних уявлень їхнього покоління, країну, де всього було “у надлишку” – зерна, худоби, коней і, навіть, гостинності та співчуття мешканців для їхньої стомленої армії. Ці настрої спостерігалися також під час кампанії 1812 р., коли за обрієм “сумної” реальності, яка відкрилася французам у відносно бідній та виснаженій воєнними діями, апатичній за настроями населення Литві, вони ще сподівалися побачити “країну мрій”, і цим східноєвропейським “Ельдорадо” вважали Волинь, Поділля й Україну.

Крім інформації про Південно-Західний край, французькі урядовці активно привласнювали своєю уявою дані про російські володіння у Північному Причорномор’ї. Напередодні війни 1812 р. Наполеон прочитав кілька меморандумів XVIII ст. з Архіву Міністерства закордонних справ, автори яких пропонували урядові Франції активно протидіяти спробам Росії закріпитися на узбережжі Чорного моря. Значний вплив на формування уявлень щодо клімату, природних ресурсів, колонізаційних процесів, портових міст, адміністративної діяльності французьких емігрантів на російській службі А.-Е. де Рішельє та Ж.-Б. де Траверсе, військових приготувань Росії справили оповіді дипломатичних агентів. Йдеться про капітана Бургуена, який, слідуючи до Константинополя, здійснив 1803 р. подорож Таврійською, Херсонською та Новоросійською губерніями, а згодом – протягом 1803–1804 рр. – мешкав у Одесі; Ж.-Б. Мюра, котрий протягом 1802–1806 та 1808–1812 рр. був генеральним консулом Франції в Одесі; П.-Б. Ратеза, який протягом 1803–1806 рр. виконував обов’язки консула Франції в Севастополі та Херсоні. Наснажені духом орієнталізму, оповіді згаданих осіб зображували тутешній край як химерну суміш численних пережитків попередньої історичної епохи, яка характеризувалася домінуванням кочових мусульманських народів, та інновацій, впроваджуваних російським урядом. З точки зору цих представників західної цивілізації, тутешні краї оцінювалися як такі, що перебувають “у стані

³⁶ Цsterreichische Staatsarchiv, Hof-, Haus- und Staats-Archiv, Diplomatiscbe Korrespondenz, Frankreich, karton 200, f. 36-37 [lettre de S. E. M. le comte de Metternich a S. E. M. le comte de Stadion, le 8 fйvrier 1807].

дитинства” [dans l'état de l'enfance³⁷], але, водночас, уявлялися такими, що мають величезний потенціал розвитку завдяки поступові колонізаційних процесів та розвиткові чорноморської торгівлі з Заходом.

Великим географічним рубежем, за яким знання й уявлення французів про Росію втрачали чіткість своїх обрисів, був не її тогочасний західний кордон, а Дніпро, ріка, яка до 1793 р. становила пограниччя між цією імперією та Річчю Посполитою. Та обставина, що жодне з джерел уявлень уряду Франції щодо Малоросії не було укладено автохтонним мешканцем останньої, не повинна викликати здивування, адже в добу наполеонівських війн українська шляхта, яка домінувала на території колишньої Гетьманщини, віддано служила царській Росії, ненавиділа та боялася Наполеона, вбачаючи в ньому “*исчадие*” Французької революції з її гаслами “Свободи, Рівності та Братерства”. Згадана обставина відобразилася у характері джерел уявлень про задніпрянські землі. Найважливіші з-поміж згаданих джерел уклали у Генеральному штабі на основі праць географів і публікацій російського уряду. Йдеться про “Статистичні описи” Київської, Полтавської та Чернігівської губерній. Істотним за ступенем впливу на уяву самого Наполеона був такий класичний взірець орієнталістського дискурсу як Вольтерова “Історія Карла XII”.

У більшості оповідей інформаторів французького уряду “російську Україну” описано як атавізм певної історичної ситуації, різновид пограничного краю у відносинах між Річчю Посполитою, Росією та їхніми східними суперниками – Кримським ханством та Османською імперією. На перший погляд, ці автори мали схильність зараховувати малоросів до сфери переважання російської цивілізації. “Фізичний і моральний характер малоросів є, коли йдеться про [його] головні риси, характером великоросів; це ті самі зріст, будова тіла, здібність до знань, моторність у науках, схильність до веселощів, до пісні та до міцних настоянок”, – відзначав упорядник “Статистичного опису Малоросійського губернаторства”³⁸. Упорядник “Статистичного опису Київської губернії” писав, що “малоросіяни подібні своїм характером до інших росіян”, “полюбляють музику та захоплюються спиртними напоями, як мешканці Росії”³⁹. Втім, ці судження ще не означали автоматичного визнання аналітиками французького Генерального штабу малоросійської культури як одного з підваріантів великоросійської. Бо навіть сам спосіб, яким

³⁷ AMAE, s'rie “Correspondance consulaire et commerciale”, sous-s'rie “Odessa”, vol. 1, f. 15 [rapport du consul g'nйral de la Rйpublique Franzaise a Odessa au ministre des relations extйrieures, le 12 prairial de l'an X].

³⁸ SHAT, AM, M 1, carton 1487/8, f. 16 [Statistique du gouvernement de la Petite Russie (comprenant ceux de Czernighov et de Poltava)].

³⁹ Ibid., carton 1489/12, f. 7 [Gouvernement de Kiev].

упорядник “Статистичного опису Малоросійського губернаторства” окреслив національну специфічність малоросів, спонукає до роздумів. Зауваживши, що “на противагу Великій Росії їх називають малоросами або росами”⁴⁰, цей аналітик фактично протиставив мешканців Малоросії та Великої Росії.

Вдячну площину для протиставлення малоросів і великоросів створило порівняння у “Статистичних описах” етнопсихології цих народів. Аналізуючи риси “національного характеру” малоросів, ті самі автори відзначали, що “вони видаються стриманішими і загалом мають темперамент, позначений різновидом меланхолії значно більшою мірою, ніж у великоросів”⁴¹, “вони дещо трохи стриманіші й їхня природна веселість помірковується досить сильним відтінком смутку”, а також “мають здібність до різного роду ремесел і загалом більш підприємливі, ніж власне кажучи росіяни”⁴². Відмінності у духовній та матеріальній культурах “великоросів” і “малоросів” спонукали авторів “Статистичних описів” охарактеризувати малоросів як окрему “націю”, рівнозначну іншим націям – німцям і шведам – які мешкали у цьому краї⁴³.

Описуючи малоросів, упорядники “Статистичних описів” застосовували не тільки методологічний інструментарій етнографії, але й, можливо неусвідомлено для самих себе, зробили крок у бік якісно нового способу наукового пояснення, який репрезентує етнологія – наука, яка “порівнює подані етнографами матеріали”⁴⁴. Попри всю очевидну поверховість порівнянь етнографічного матеріалу у “Статистичних описах”, їхні упорядники чи не вперше в історії досліджень історії України намагалися пояснити її як феномен, що перебував на перехресті впливів Заходу (Польща як форпост “Великої імперії” Наполеона) і Сходу (Російська імперія). Вони асоціювали його з культурою домінуючого у імперії російського первню, але, водночас, бачили численні ознаки в духовній та матеріальній культурі “тубільців”, які зближували їх із західною цивілізацією. Увага до тих рис українців, які відрізняли їх від росіян, була не лише і не стільки виявом об’єктивності французьких експертів, скільки прагненням останніх підвести наукову базу під політичні наміри Наполеона розчленувати Російську імперію і “викинути московитів в Азію”.

Втім, згадані плани напередодні війни 1812 р. були настільки ж нечіткими, як і самі уявлення французьких офіційних чинників, прикладом чого є ставлення останніх до такої уявної територіальної спільноти як “Козацький край”. Оскільки у джерелах інформації уряду Наполеона

⁴⁰ Ibid., carton 1487/8, f. 13.

⁴¹ Ibid., f. 16.

⁴² Ibid., carton 1489/12, f. 7.

⁴³ Ibid., carton 1487/8, f. 13-14.

⁴⁴ Леві-Строс К. Структурна антропологія / Пер. з фр. 2-е вид. – Київ, 2000. – С. 8.

українських козаків здебільшого описано як організовану військову силу, чи то незалежну, як запорожців, чи то полки легкої кінноти на службі російського уряду, є підстави вважати, що інтерес французьких офіційних чинників до козацтва був насамперед воєнно-стратегічним. В основі зацікавлення французького уряду українським козацтвом лежало бажання дослідити одну зі складових військової могутності Російської імперії, збагнути механізм підпорядкування козацьких військ царській владі, оцінити ступінь прив'язаності та відданості козаків останній.

Генеруючись на основі джерел різних типів – аналітичних оглядів, наукових досліджень, рапортів французьких і польських агентів тощо, уявлення стосовно українських козаків формувалися на пограниччі свідчень, які не лише взаємодоповнювали, але й нерідко суперечили одне одному. Дані згаданих джерел були згідні між собою щодо славетного минулого козацтва, однак істотно різнилися, коли йшлося про характеристику становища, військової сили та політичних симпатій нащадків козаків на початку XIX ст., а також оцінку ймовірності використання їх Францією як засобу для ослаблення Росії. При цьому оповіді французьких науковців й урядових експертів-теоретиків відзначалися архаїчністю фактичних даних та значною гіпотетичністю висновків, однак зображали козаків як цілком сформовану територіальну, господарську, історичну, релігійну, політичну та, навіть, ментальну спільність; враження французів-очевидців, як от уже згаданого капітана Бургуена, були значно свіжішими і ближчими до реалій, але створювали загалом непривабливий образ нащадків козацтва як апатичного, нездатного до боротьби за незалежність народу; характеристики українських козаків, які подавалися у оповідях діячів польського патріотичного руху, відзначалися найбільшою симпатією та були єдиними джерелами уяви уряду Наполеона, в яких козацтво окреслювалося як “нація”. Щоправда, створена на замовлення уряду Наполеона Ш.-Л. Лезюром “Історія козаків” (1813) теж описувала козацтво як націю, однак вона не мала приписуваного їй в історіографії політичного впливу на погляди французького імператора, який таки не встиг ознайомитися зі згаданим твором.

Ствердити, якому з-поміж джерел інформації належала роль найважливішого чинника формування образу українського козацтва в уяві Наполеона та його найближчих співробітників, досить непросто, хоч аналіз висловлювань французьких урядовців, особливо у період війни 1812 р., дозволяє зауважити очевидну тенденцію, а саме – прихильність (чи то радше довіру) до інформації, яку подали французькі науковці та урядові аналітики. Ця обставина немов обумовила байдуже ставлення керівництва Французької імперії до проектів використання козаків як противаги впливам Росії, якими рясніли меморандуми польських авторів. Відтак маємо лишень один документально підтверджений факт існування в Наполеона такого проекту, який він розглянув вочевидь під впливом М. Сокольницького, перебуваючи у Вітебську у липні 1812 р.

У другій частині дослідження – “Проекти” – подано огляд різноманітних планів економічного та воєнного характеру, в яких відобразилося політичне зацікавлення уряду наполеонівської Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії.

Значну частину згаданих проектів дослідили польські історики. Намагаючись популяризувати ідею про незалежність своєї батьківщини, М. Гандельсман, М. Лорет, М. Сокольницький, А. М. Скалковський воліли розглядати ці проекти як головний доказ того, що відбудувати Річ Посполиту у межах до Дніпра мав намір ще сам “Великий імператор”. Про існування цих проектів також згадували російські й українські історики радянського періоду (Є. Тарле, Б. Абаліхін, Л. Бескровний, Г. Гербільський, В. Котов), котрі навпаки вбачали в них один з важливих доказів існування у французького імператора агресивних намірів щодо Росії. У свою чергу, представники української історіографії державницького спрямування (передусім І. Борщак) дивилися на ці проекти як на доказ зацікавлення Наполеона незалежністю України. Водночас, усі автори, попри виразні ідеологічні розбіжності між ними, писали про згадані плани у притаманний позитивістському підходові спосіб, воліючи вважати їх глибинними підвалинами політики Наполеона щодо Росії, а відтак – відправним пунктом для дослідження цієї політики.

Однак, зовсім інша річ поглянути на ці проекти як на один зі ступенів пірамідальної будівлі людської активності, не як її першооснову, а лишень як сполучну ланку між уявленнями та практичною діяльністю історичних діячів, які їх створювали. Цілком очевидно, що, формуючись у досить жорстких рамках соціокультурного дискурсу, проекти детермінуються історичними умовами останнього, немов виростаючи з колективних й індивідуальних уявлень, і настільки тісно сполучені з уявою, що становлять єдиний психо-інтелектуальний континіум з останньою. Життєвість чи, навпаки, ілюзорність створених на базі уявлень проектів перебувають у прямій кореляції зі ступенями адекватності та повноти відображення і перетворення дійсності уявою. Цю закономірність чітко ілюструють джерела щодо вивчення планів французького уряду доби Наполеона стосовно південно-західних окраїн Російської імперії. Джерела щодо наукової реконструкції згаданих проектів є здебільшого тими ж самими, що й уявлень, бо в тогочасних урядових документах пропозиції було попереджено описами територій, яких вони стосувалися. Відтак, читаючи ці документи, особливо чітко віддаєш собі звіт у тому, що сформульовані у них проекти мали саме такий характер тому, що були зачаті й виплекані у лоні інформації, яка наснажувала уяву французьких урядовців. Згадані проекти були здебільшого коментарями та висновками щодо згаданої інформації, тому дослідникові досить непросто відокремити їх від загального ідейно-інформаційного контексту тих оповідей стосовно південно-західних окраїн Росії, які мав у своєму розпорядженні уряд Наполеона.

Згадані проекти поставали, в основному, шляхом переосмислення французьким урядом пропозицій, які походили від різних інформаторів. Натомість, плани, які були продуктами власної ініціативи Наполеона чи інших французьких високопосадовців, були відносною рідкістю. У більшості випадків можемо судити про існування згаданих проектів тільки по тому інтересові, який виявляли Наполеон і його оточення до представлених їхній увазі пропозицій, а також по тому, наскільки це зацікавлення було помітним і тривалим. Тому найістотнішим для реконструкції планів Наполеона є питання про те, наскільки пропоновані його увазі різними особами проекти відповідали політичним, воєнним або економічним розрахункам імператора та його міністрів. У полі уваги французьких урядовців опинялися насамперед численні пропозиції військового характеру, як от, наприклад, проекти організації експедиції військового корпусу з метою підбурення повстання у південно-західних губерніях Російської імперії. Навпаки, у періоди, коли “гармати мовчали”, не бракувало проектів французького економічного проникнення.

Більшість пропозицій розбудови торгівельного та фінансового впливу Франції в південно-західних губерніях Росії припала на період короткочасного примирення двох великих держав у 1800–1804 та 1807–1811 рр. Появі згаданих проектів сприяли як заснування низки консульських і торгівельних представництв Франції в Одесі, Херсоні, Феодосії, Таганрозі, співробітники яких намагалися звернути увагу свого уряду на найбільш перспективні напрямки стосунків з Росією, так і підприємливість французьких купців, головним чином з Марселю та Тулону, які поспішали скористатися нагодою, що її створило для розвитку комерції “відкриття” нових, відносно близьких і позбавлених конкуренції з боку інших західних держав ринків сировини та збуту. Незалежно від свого офіційного чи приватного статусу, автори вищезгаданих проектів були однак в тому, що опанування згаданих ринків було можливим лише за послідовної підтримки з боку французького уряду. Відтак вони, описуючи вигоди, які могла принести торгівля з Росією Чорним і Азовськими морями, робили особливий наголос на політичних наслідках економічної монополізації Францією цього напрямку міжнародних контактів, головним з-поміж яких представники уряду Наполеона, як от, наприклад, дипломатичний агент Дюрок та генеральний консул у Санкт-Петербурзі Ж.-Б. Лессепс, вважали удар по могутності Англії. Виявлені у французьких урядових архівах меморандуми купців П. Вольза, Г. Обрі, Р.-А. Монтеньяк де Шована, які пропонували низку заходів стосовно розширення торгівельних операцій у причорноморських портах, теж нав’язували до вищезгаданої політичної доцільності. Водночас їхні автори дбали про власний зиск. У згаданих меморандумах йшлося не тільки про потребу забезпечити пільговий режим торгівлі, але й про проникнення на первинні сировинні ринки, якими були Поділля, Волинь, Україна. Тому у цих проектах не забракло фантастичних пропозицій поглиблення Дністра та Південного Бугу, зруйнування дніпровських порогів тощо. Щоб зробити

свої пропозиції звабливими для уряду, їх автори порівнювали у дусі ідей орієнталізму ймовірний ефект опанування Францією тутешніх ресурсів із завоюванням Англією Індії. Втім, прагматичний розум Наполеона такі проекти не вражали. Після укладення миру 1807 р. міністр закордонних справ Ж.-Б. Шампаньї наголошував, що «Його Величність зараз не має наміру жертвувати заради торгівельних переваг значною частиною впливу, який ми можемо здобути у Росії, і який повинен бути збережений для значно важливіших політичних інтересів»⁴⁵.

Напередодні та під час французько-російських кампаній 1806–1807 і 1812 рр. французький уряд приділив увагу проектам поширення воєнних дій на південно-західні окраїни Росії. У дослідженні охарактеризовано проекти, що їх скеровували Наполеонові, Ю.-Б. Маре, Ш.-М. Талейранові діячі польського патріотичного руху (А. Городиський, Ю. Нейман, Ю. Вибіцький, М. Сокольницький, Ю. Понятовський, Г. Косінський, Т. Морський, члени Урядової комісії Варшавського герцогства) й французькі експерти із східноєвропейських справ (Л. Потера, Роландр). Увагу звернуто як на характерні риси згаданих проектів, які обумовлювалися політичними розрахунками їхніх авторів, так і на спільні риси, головною з поміж яких був розрахунок на підбурення повстання у Волині, Поділлі та Наддніпрянській Україні за допомогою французько-польського корпусу. Здебільшого автори проектів опирали свої розрахунки на невідповідні дійсності твердження про готовність населення до повстання та неспроможність російських військ чинити організований опір, а відтак – акцентували на відносно легкому опануванні стратегічних шляхів, фортець, складів припасів. Згадані проекти могли зацікавити Наполеона не лишень пропозиціями суттєвого поповнення його армії, опанування багатих ресурсами земель, але також можливістю оточення російської армії, яка з 1806 до 1812 рр. здійснювала понад Дунаєм воєнні дії супроти турків. Під час зимової кампанії 1807 р. Наполеон серйозно зацікавився згаданими проектами. За його вказівкою Ш.-М. Талейран провів у Варшаві консультації з діячами польського патріотичного руху, а у польовій ставці імператора було опрацьовано картосхему маршруту експедиційного корпусу. Реалізації згаданого проекту у не останню чергу завадила скептично-зважена позиція Ш.-М. Талейрана. Використовуючи розбіжності поглядів, які існували між польськими політиками, міністр зумів підсилити властиві імператорові сумніви щодо можливості реалізації у стислі терміни воєнної диверсії у напрямку до Кам'янця.

Справжній потік пропозицій стосовно здійснення походу корпусу французької армії на Київ (через Волинь або ж Литву) надійшов на ім'я Наполеона напередодні та під час війни 1812 р. Ці проекти містили не лишень притаманний подібним пропозиціям періоду попередньої кампанії

⁴⁵ Дипломатические сношения России с Францией в эпоху Наполеона I. – Т. 4. – Док. № 79. – С. 221.

перелік воєнних заходів, доповнений докладними описами маршруту експедиційного корпусу (М. Сокольницький), але також – програми політичної реорганізації Волині, Поділля та Наддніпрянської України (Т. Морський, Роландр). Пропозиції не суперечили розрахунками самого Наполеона, який напередодні війни 1812 р. вочевидь не виключав можливості реалізації ідеї розширення воєнних дій на території, розташовані на південь від Полісся. Свідченням цього є дії Генерального штабу, який, починаючи з 1810 р., намагався розвідати шляхи вглиб Волині. Однак, ця інформація не задовольняла когнітивних потреб Наполеона, який 20 грудня 1811 р. наказав надіслати Е.-П. Бінйону вимогливу інструкцію щодо систематичного дослідження шляхів сполучення у західній частині Російської імперії, у тому числі й тих, які вели до Києва. За кілька днів Ю.-Б. Маре конкретизував це завдання, зазначивши, що імператор особливо потребує статистичних даних щодо Поділля та Волині, включно з описами доріг, природних умов, населення, течії річок, ресурсів, транспортних засобів. Трохи згодом, у лютому 1812 р., міністр доручив Е.-П. Бінйону “відшукати, по можливості, кілька праць стосовно провінцій Волинь і Поділля”⁴⁶. Саме в цей час у статистичному відділі Міністерства закордонних справ було уклали велику аналітичну записку “Про військове значення передніх країв Росії з боку Заходу”. Її анонімний упорядник вважав, що французька армія мусила наступати трьома шляхами – північним (через Прибалтику), центральним (через Білорусію) та південним (через Україну). Головною метою для південного крила французької армії визначалося захоплення Києва, після якого слід було “спуститися поміж Бугом і Дніпром та захопити найважливіші порти поміж гирлами Дніпра й Дністра, збереження яких є необхідністю для Росії, [адже] це саме звідсіля майже винятково здійснюється торгівля Чорним морем, яка живить скарбницю [Російської] корони”⁴⁷.

Із наближенням воєнних дій ставлення Наполеона до згаданого проекту зазнало поступової зміни. Похід у далеку, маловідому країну непокоїв його, відтак у нічні часи роздумів, читаючи Вольтерову “Історію Карла XII”, імператор відчував вагання. Шлях через Україну, який обрав свого часу шведський полководець, був описаний Вольтером як такий, що не надав тому вагомим переваг у боротьбі з Росією. Тому, навіть якщо, як показують вищезгадані документи з французьких архівів, до 1812 р. у Наполеона і була “думка пройти Україною, цією знаменитою дорогою Карла XII”⁴⁸, то, починаючи з лютого, він усе більше пов’язував свої плани стосовно південно-західного пограниччя

⁴⁶ AMAE, CP, Pologne, vol. 329, f. 249 [lettre de S. A. M. le duc de Bassano a M. le baron de Bignon, le 10 février 1812].

⁴⁷ Ibid., MDD, Russie, vol. 32, f. 244 [De l’importance militaire des pays antérieurs de la Russie du côté de l’Ouest].

⁴⁸ Bortchak E. Op. cit. – P. 31

Росії не з походом французького корпусу на Київ, а з розрахунком спонукати до наступальних дій Оттоманську Порту. План імператора полягав у тому, щоб стотисячна турецька армія, перейшовши Дунай, зайняла Поділля та попрямувала на Київ. У цьому разі Наполеон міг не розділяти свою армію по частинам та спрямувати її відносно вузьким клином вглиб Російської імперії.

Рішення Наполеона зосередити свої сили лишень на одному, центральному напрямкові, не було тотожним виборів усталеного в остаточному варіанті плану проведення кампанії, а, навпаки, надало французькому полководцеві можливість ще певний час роздумувати над цим вибором. Розпочинаючи кампанію, імператор поза сумнівом ще не мав уяви про те, де її завершить. З одного боку, просуваючись Литвою, Наполеон найкоротшим шляхом прямував до Москви. Але, з іншого, він мав свідомість, що будь-якого моменту, поки не перетнув стратегічної лінії Дніпро – Двіна, все ще міг зупинитися і спрямувати свої війська для захоплення Риги та Києва. Про вагання імператора свідчать спогади наближених до нього осіб (Є. Сангушка, А. Б. Дедем де-Гельдерна), його накази з кінця липня – початку серпня, а також призначення Т. Морського “комісаром у провінціях Волинь, Поділля й Україна”. Лишень у Смоленську Наполеон, котрий прагнув якнайшвидше виграти генеральну битву та нав’язати супротивникові кабальний мирний договір, остаточно відмовився від плану походу на Київ, до реалізації якого його безуспішно намагалися спонукати польські військовики на чолі з Ю. Понятовським, і продовжив рух на Москву.

В історіографії війни 1812 р. відсутня єдність поглядів щодо питання про місце південно-західних окраїн Росії у планах Наполеона після захоплення ним Москви. Зокрема, І. Борщак і Б. Абаліхін намагалися обґрунтувати гіпотезу про намір французького імператора здійснити стратегічний маневр, який мав на меті відступ зі спаленої та розореної Москви до багатих губерній Малоросії та Південно-Західного краю. У дисертації, шляхом деконструкції системи аргументів згаданих істориків, аналізу психічних мотивів поведінки Наполеона, а також запровадження у науковий обіг документів з архівів Франції (зокрема, перлюстрованих французькою таємною поліцією листів вояків “Великої армії” та стенограми думок, які надиктував Наполеон на початку жовтня 1812 р.), доведено безпідставність гіпотези про прагнення французького імператора повести свою армію з Москви південно-західним шляхом. Ті документи, які безпосередньо походять від французького командування, свідчать про намір Наполеона відкинути супротивника у битві під Малоюрославцем, відтак поповнити власне військо припасами у “Тулі та Калузі, які є житницею Росії” (за висловом учасника подій П.-Л. де Бовольє), і спрямувати його на зимові квартири, що їх планувалося розташувати між Вітебськом і Вільно. І лишень у разі, якщо б “Великій армії” вдалося закріпитися у Литві, зацікавлення Наполеона проектом захоплення Києва могло набути виразнішої форми.

Предметом розгляду у **третій частині дослідження** – “**Діяльність**” – стала економічна, розвідувальна та воєнна активність французького уряду щодо південно-західних окраїн Російської імперії.

Щоб способом контрасту показати, наскільки насиченими були два останні з-поміж згаданих різновидів діяльності, їх співставлено зі скромним досвідом французького торговельного проникнення у Північне Причорномор'я. У дисертації було виявлено і проаналізовано розрив, який утворився між різноманіттям пропонованих увазі уряду Наполеона проектів розбудови економічного впливу Франції та ступенем впровадження у життя сформульованих у них пропозицій. Важливою причиною згаданого розриву стала обумовлена військовим характером режиму Наполеона неуважність його кабінету до можливості розширення впливів гнучкішими, ніж війна і силова дипломатія способами. Наслідки згаданої неуважності були невтішними насамперед для французького купецтва, яке, попри підтримку своєї діяльності генеральними консулами Франції у Одесі та Херсоні, таки не отримало митних пільг у ввезенні товарів промислового виробництва, а тому не спромоглося скоротити негативний торговельний баланс з Росією, що його спричинило зростання закупівлі зерна й іншої сировини. Після 1803 р., внаслідок неспроможності французького військового флоту захистити торговельні судна від англійських каперів, заледве започатковане комерційне сполучення з чорноморськими портами Росії зазнало неминучого скорочення. Уряд Франції також не зумів скористатися вигідною ситуацією, що її створило приєднання 1807 р. Росії до ініційованої Наполеоном системи “континентальної блокади”. Він не побажав допомогти своїм комерсантам заповнити той вакуум посередницьких послуг, який утворився у торгівлі Чорним морем внаслідок закриття тамтешніх російських портів для англійських суден. Ситуацією не забарилися скористатися спритні турецькі купці, які, не зважаючи на війну, що її вів їхній уряд супроти Росії, зуміли випередити французів загальним обсягом вивезених товарів. Приклад торговельного обміну між Францією та Росією через порти Північного Причорномор'я засвідчує, що економічні контакти між двома державами стали немов заручниками їхніх політичних стосунків. Згаданий обмін було фактично призупинено напередодні війни 1812 р.

Саме в цей час західне пограниччя Російської імперії стало об'єктом систематичної діяльності з боку розвідницьких служб Франції. Через пильний нагляд з боку російських властей за персоналом посольства у Санкт-Петербурзі, уряд Наполеона приділив значну увагу розгортанню мережі розвідки вздовж західного кордону Росії. Головними осередками діяльності розвідників стали дипломатичні місії у Саксонії, Варшавському герцогстві, Волощині. До середини 1811 р. збір даних здійснювався, в основному, методом опитування подорожан і дезертирів, які прибували з території Росії. Призначення резидентом у Варшаві Е.-П. Бін'йона сприяло урізноманітненню способів ведення розвідки. Згаданий французький дипломат не лише посилав завербованих ним

подорожників до Росії із завданням дослідити стан військових приготувань, але й нав'язав тісну співпрацю з військовою розвідкою Варшавського герцогства та залучив до збору необхідної інформації А. Сапегу та Т. Морського, котрі створили приватні розвідницькі агентства.

Попри ці досягнення, на зламі 1811–1812 рр. ступінь активності розвідки був ще далекий від очікувань Наполеона. Тож наприкінці грудня імператор наказав Е.-П. Біньйонові залучити до збирання даних про пограниччя Росії трьох польських офіцерів, кожен з яких мав відстежувати визначену йому ділянку прикордонної території. Місцем осідку одного зі згаданих офіцерів, капітана В. Сераковського, було визначено містечко Крилов на кордоні з Волинню. Втім, його діяльність обмежилася переважно до переказування або спростування чуток щодо ймовірного нападу Росії на Варшавське герцогство, які (ці чутки) циркулювали у прикордонній смузі. Труднощі збору інформації В. Сераковський витлумачував фактичним призупиненням руху мешканців через кордон з герцогством. У цих умовах найкращим виходом зі скрутної ситуації французьким розвідникам видавалося зосередження своєї діяльності в австрійській Галичині, доступ з якої до Росії був відносно легший як для подорожан, так і для купців. У лютому – квітні 1812 р. з розвідувальною місією в Галичині перебував співробітник французької дипломатичної місії у Варшаві Вандерно, а з кінця липня 1812 р. – аудитор Державної ради д'Обернон, який, діючи згідно міжурядової домовленості, налагодив тісну співпрацю з місцевою австрійською владою, особливо з губернатором П. Гессом і військовими командувачами – фельдмаршалом Ф. К. Гогенцоллерном і князем Г. Ройсом, котрі, через підлеглих їм чиновників і офіцерів, здійснювали розвідку у російському пограниччі. Щоб отримувати інформацію незалежно від австрійських урядових чинників, д'Обернон залучив до співпраці декількох єврейських купців, які, під виглядом комерційних поїздок, здійснювали через Броди розвідувальні подорожі Південно-Західним краєм і, навіть, лівобережжям Дніпра, привозячи дані про розташування, чисельність та передислокацію російських сил. З огляду на значну тривалість згаданих подорожей, ці дані здебільшого не відповідали дійсності. Висловлюючи невдоволення недокладністю інформації, яку було зібрано д'Оберноном, французький уряд ініціював ряд інших розвідувальних місій, як от Паната, Леду, Ф. Логоріса, Т. Морського. Втім, більшість перелічених розвідників, посилаючись на несприятливу воєнну ситуацію, так і не приступила до виконання доручених їм завдань. Певну користь принесли зусилля військової розвідки, як польської (Г. Косінський, М. Броніковський), так і австрійської. Однак австрійські і французькі розвідники виявилися неспроможними визначити момент об'єднання Обсерваційної армії під командуванням О. П. Тормасова та Дунайської армії під командуванням П. В. Чічагова й розгадати їхні плани, внаслідок чого переважаючі російські сили зуміли створити неабияку загрозу глибоким тилам “Великої армії” Наполеона.

Не маючи необхідної інформації про приготування супротивника у південно-західному пограниччі Росії, французькі уряд та командування не змогли належним чином спланувати воєнні дії на цьому важливому напрямку стратегічного протистояння, тож до певної міри злегковажили ним. За це французи поплатилися двічі: першого разу, коли в липні Обсерваційна армія О. П. Тормасова здійснила рейд вздовж Західного Бугу в район Бреста, завдавши значних втрат саксонському корпусові під командуванням К. Реньє, та другого разу – в листопаді, коли Третя західна армія під командуванням П. В. Чічагова замалим не знищила сили самого Наполеона понад Березіною. Щоправда, після першого разу французьке командування спробувало перехопити ініціативу на південно-західному напрямку, спрямувавши супроти Тормасова переважаючі сили сьомого корпусу “Великої армії” у складі австрійців, саксонців та поляків, під загальним командуванням австрійського полководця К. Шварценберга. Переслідуючи супротивника, ці вояки просунулися до лінії ріки Стир, зайнявши наприкінці серпня Ковельський, Володимирський та частину Луцького повітів Волинської губернії. Задоволений таким розвитком подій, Наполеон і його оточення були цілком переконані у неспроможності військ Тормасова чинити подальший опір, відтак спонукали К. Шварценберга до активного переслідування ворога, який, як вони вважали, мав намір покинути південно-західні губернії напризволяще, щоб вирушити на допомогу головним силам російської армії, що стояли під Москвою. Перебуваючи у цьому хибному переконанні, Наполеон був заскочений контрнаступом армії під командуванням П. В. Чічагова на Волині наприкінці вересня.

Протягом короткого періоду окупації сьомим корпусом західної частини Волинської губернії з особливою чіткістю виявився ілюзорний характер сподівань щодо організації повстання місцевого населення, а також – щодо дієвої допомоги корпусові К. Шварценберга з боку розташованих у Галичині австрійських військ, які французьке командування безуспішно намагалося спонукати до наступу на Тернопіль та Берестечко. У дисертації на основі аналізу та порівняння документів з архівів Парижа, Відня та Львова реконструйовано перебіг французько-австрійських переговорів про спільні воєнні дії супроти Росії. З’ясовано, що, попри виявлену цими переговорами нежиттєвість обстоюваної Наполеоном концепції ведення війни у південно-західному пограниччі Росії силами союзної Австрії, французьке командування продовжувало нехтувати небезпекою, яка створилася внаслідок значного переважання війська супротивника на правому фланзі видовженої вглиб Російської імперії території, що її було окуповано “Великою армією”.

У **висновках** зрештою зведено результати дослідження і сформульовано головні положення, які виносяться автором на захист:

1. Історія міжцивілізаційних контактів невіддільна від історії взаємних уявлень контактуючих культур. Яскравою ілюстрацією цієї аксіоми є історія ставлення західної цивілізації до східних окраїн континенту, які, починаючи з рубежу нового часу, уявлялися на Заході такими, що за своїми географічним розташуванням і соціокультурними параметрами були ближчими до Азії, ніж до Європи. Судячи зі змісту уявлень діячів наполеонівської Франції, навіть на хронологічному перехресті століть “розуму” (XVIII ст.) та “позитивних знань” (XIX ст.), Східна, “варварська”, Європа залишалася для уяви цих, чи не найдокладнішим чином поінформованих про неї представників західної цивілізації, не менш загадковою, ніж далекі Китай та Індія, більше того – вважалася “передпокоєм” і стратегічним “ключем” у просуванні до останніх. Під впливом політичної кон’юнктури, яка визначалася війнами Наполеона супроти Росії, уява французьких урядовців створила не лишень адекватні дійсності образи життя далекої та загадкової суперниці, але й викликала до життя спотворені або ж просто фантастичні уявлення, які стосувалися як всієї імперії “північних варварів” загалом, так й її окремих частин зокрема.

2. Попередній висновок ґрунтується на дослідженні взаємопов’язаних між собою уявлень, проєктів та діяльності уряду наполеонівської Франції щодо південно-західної частини Російської імперії. Під впливом ознайомлення з різноманітною інформацією, урядовці Наполеона були схильні вважати, що ці, відносно нещодавно приєднані до Московії та позначені очевидною специфікою природних, етнічних, господарських та суспільних відносин, землі можна буде досить легко відокремити від Російської імперії. У першу чергу це переконання стосувалося так званих “південних країв колишньої Польщі” – Волині, Поділля й України, суспільні еліти яких, на думку французів, надихалися тим самим патріотичним духом, що й шляхта у Великопольщі чи Мазовії. Це ілюзорне переконання також стосувалося породженої оповідями польських інформаторів Наполеона думки щодо схильності нащадків українських козаків повстати супроти російського гніту та стати східним форпостом “Польщі від Одера до Дніпра”.

3. Вкорінене у дискурсі орієнталізму переконання щодо відносно легкого проникнення на південні ринки Російської імперії та наступної монополізації згаданих ринків зауважуємо також у проєктах економічної експансії Франції. Однак, згадані проєкти, якими рясніло листування уряду Наполеона, залишилися нереалізованими в першу чергу через фактичну неспроможність Франції відіграти роль першої промислової, фінансової та торговельної сили “Старого світу”. Ця роль надалі залишалася за Англією, яка, втративши 1807 р. вільний доступ на російські ринки, швидко відновила тут свою домінацію після війни 1812 р.

4. Тільки під час походу “Великої армії” 1812 р. його провідники та рядові учасники отримали можливість пересвідчитися наскільки істотно відрізнялися їхні уявлення й оперті на них проєкти та дії від дійсного становища речей. У випадку Росії, Наполеон так і не зміг сформувати

адекватні дійсному становищу речей уявлення щодо її військового та суспільного потенціалів, відтак не зміг оптимальним чином спланувати та реалізувати свої дії, спрямовані на її зруйнування. Лише зазнавши поразки, французький полководець перестав уявляти цю країну як реальність, яку було закодовано його експертами й інформаторами відповідно дискурсові орієнталізму, витвореного у західному суспільстві. Таким чином, плани Наполеона щодо Східної Європи від самого моменту їх появи були “замками на піску”, оскільки майже винятково спиралися на загальноприйняте на Заході судження про позірність сили Росії, яка в описах французьких урядових аналітиків виглядала як дещо модернізований варіант Османської імперії. Плануючи провести кампанію 1812 р. на території Росії, французький полководець раціонально розрахував, що вже при самій його появі на чолі величезного війська, ця імперія розвалиться немов “кокос на глиняних ногах”, у першу чергу через те, що уярмлені народи побажають отримати певну свободу та засмакувати частку благ західної цивілізації. Однак, Наполеон жорстоко прорахувався, оскільки вістка про сплюндрування Москви не спричинила всезагального повстання.

5. “Наполеоніда”, як метафора схильності суспільної еліти окраїнних земель Росії до вибору спрямованого в бік Європи, не була об’єктивною реальністю, а існувала метафізично, як постульована сторона дійсності, лише в уявленнях, проектах і, частково, діях уряду Франції. Цю ефемериду породили до життя оповіді польських інформаторів уряду Наполеона, які з різних причин прагнули відірвати від Росії її південно-західні окраїни. Саме завдяки старанням таких осіб “Наполеоніда” отримала конкретну локалізацію у просторовій площині й, як кожне явище людської уяви, пережила власну історію в часі, історію щоправда нетривалу, але, попри це, надзвичайно яскраву та насичену.

6. Зробивши ставку на опанування відносно заможних і густозаселених губерній Південно-Західного краю, Малоросії, портових міст Північного Причорномор’я, відновлення української козацької вольниці, Наполеон міг сподіватися на отримання вагомих переваг у боротьбі з Росією. Певне розуміння цього відобразилося у проектах французького командування напередодні та на початковій стадії війни 1812 р. Однак, попри окремі підготовчі кроки щодо опанування південно-західної частини Російської імперії, французьке командування так і не зважилося приступити до послідовного захоплення згаданих територій, обмежившись лишень локальними операціями та розвідувальною діяльністю, які, втім не могли увінчатися успіхом через недооцінку сил флангових угруповань суперника та переоцінку антиросійських настроїв місцевого населення.

7. Досліджені документальні свідчення дозволяють охарактеризувати діяльність французької розвідки як безпорадну перед проблемами, які виникли перед нею у численних, проте мало ефективних спробах визначити чисельність, розташування, командний склад і наміри супротивника, зосередженого південніше операційної лінії “Великої армії”. У діяльності

розвідницьких підрозділів французького уряду можна визначити цілу низку закономірностей, які у своїй сукупності обумовили настільки неадекватний докладеним зусиллям кінцевий результат:

- відсутність будь-яких попередніх напрацювань розвідки у цьому регіоні Європи, нечіткі уявлення про нього, незнання місцевих звичаїв і мов, відтак брак об'єктивних передумов для встановлення контакту з місцевим населенням;
- неухважність до інформації, яка суперечила постульованим Наполеоном і його Генеральним штабом варіантам розвитку ситуації;
- неспроможність створити постійно діючу агентурну мережу на території Росії;
- надмірна увага до використання методу розвідувальних “подорожей” вглиб ворожої території;
- брак інформаторів у ворожій армії;
- активне залучення євреїв, попри огульну недовіру до них;
- недостатній професійний рівень окремих резидентів розвідки у терені;
- розрив у професійних навичках між керівною й агентурною ланками резидентур;
- неузгодженість і дублювання дій, брак обміну інформацією, часом навіть суперництво між різними осередками розвідки;
- недостатність коштів, які виділялися для оплати послуг агентів;
- прагнення досягнути власних цілей за допомогою розвідницьких служб інших держав, передусім Австрії.

8. Нетривала операція сьомого корпусу “Великої армії” на Волині так і залишилася найпоказовішим прикладом практичного вияву інтересу Наполеона до країв, розташованих на південь від Полісся. Цей приклад продемонстрував спонтанний характер і недостатню осмисленість ставлення французького керівництва до згаданої частини Російської імперії. Воєнна діяльність згаданого корпусу визначалася й обмежувалася тими хибними стратегічними концепціями, яких воліли дотримуватися Наполеон і його оточення. Подібно до того, як уявлення та плани французького керівництва рідко відповідали дійсному стану речей, здійснювані на Волині згідно вказівок Наполеона воєнні дії ані своїми завданнями, ані своїм розмахом не були спроможні усунути загрозу тилам “Великої армії”. У підсумку, цей стратегічний прорахунок став однією з важливих причин поразки французького полководця у Росії.

Головні положення дисертації відображено у наступних публікаціях автора:

1. “Наполеоніда” на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття. – Львів: Видавництво Українського Католицького університету, 2007. – 560 с. – Бібліогр. с.: 520-542.
2. Історія Франції: Королівська держава та створення нації (від початків до кінця ХVІІІ ст.). – Львів: Видавництво Українського Католицького університету, 2002. – 412 с., іл., табл. – Бібліогр. с.: 340-349.
Рец.: Жуковський А. Вадим Ададуров. Історія Франції // Бюлетень Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. – Париж, 2003. – Ч. 65. – С. 31-32.
3. Французька історіографія ХХ століття. – Львів: Видавництво “Класика”, 2001. – 170 с., іл., табл. (у співавторстві з Ж.-Б. Дюпон-Мельниченком).
Рец.: Зазуляк Ю. Українські легенди “Анналів” // Український гуманітарний огляд. – Київ, 2002. – Вип. 8. – С. 87-103.
4. Діяльність французького командування щодо організації наступальної операції сьомого корпусу “Великої армії” у Волині під час війни 1812 р. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Л. Українки: Зб. наук. праць. – Луцьк, 2007. – Вип. 12. – С. 36-45.
5. Діяльність французької розвідки стосовно південно-західного пограниччя Російської імперії напередодні війни 1812 р. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія “Історія”: Зб. наук. праць. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 135-142.
6. Документ і його прочитання дослідником: Історія “Наполеоніди” // Вісник Львівського університету. Серія історична: Зб. наук. праць. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 590-610.
7. Досвід історичного уявлення: Уряд Наполеона І про українські землі Російської імперії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки: Зб. наук. праць. – Київ, 2006. – Вип. 2. – С. 405-428.
8. Економічні інтереси на службі великої політики: Проекти та спроби французького проникнення на південні ринки Російської імперії (1800–1812 роки) // Україна Модерна: Зб. наук. праць. – Київ; Львів, 2006. – Ч. 10. – С. 21-37.
9. Концепція трьох Польських королівств Роландра та її співвідношення із зовнішньополітичною доктриною французького уряду під час війни 1812 року // Український історичний журнал. – Київ, 2007. – № 1. – С. 200-211.
10. Львів у наполеонівську епоху // Вісник Львівського університету. Серія історична: Зб. наук. праць. Спеціальний випуск: Львів. Місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 209-231.

11. Між австрійськими властями та польськими патріотами: Наполеонівський резидент д'Обернон про суспільно-політичну атмосферу Львова під час війни 1812 р. // Вісник Львівського університету. Серія історична: Зб. наук. праць. Спеціальний випуск: Львів. Місто – суспільство – культура. – Львів, 2006. – Т. 6. – С. 221-230.
12. Між політикою та наукою: Наполеонівський публіцист Шарль-Луї Лезюр і його “Історія козаків” // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Зб. наук. праць. – Київ, 2006. – Вип. 15. – С. 400-414.
13. Наполеон і Галичина: Встановлення французького тимчасового протекторату в 1809 році // Вісник Львівського університету. Серія історична: Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 449-466.
14. Наполеон і Галичина: Французькі плани обміну польських провінцій Австрії на Сілезію в 1806–1807 рр. // Проблеми слов'янознавства: Зб. наук. праць. – Львів, 2000. – Вип. 51. – С. 69-75.
15. Народження одного історичного міфу: Проблема “Наполеон і Україна” у висвітленні Ілька Борщака // Україна модерна: Зб. наук. праць. – Київ; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 212-236.
16. Нові “території” історії: Проблема синтезу соціальних наук у творчості третього покоління школи “Анналів” (на прикладі еволюції концептуальних поглядів Еммануеля Ле Руа Лядюрі) // Вісник Львівського університету. Серія історична: Зб. наук. праць. – Львів, 2000. – Вип. 35. – С. 367-386.
17. Пожежа Києва у 1811 році: Французька диверсія чи російська провокація? // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія “Історія”: Зб. наук. праць. – Тернопіль, 2005. – Вип. 2. – С. 258-261.
18. Ситуація Греко-Католицької та Православної Церков у Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. очима інформаторів уряду Франції // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: “Міжнародні відносини”: Зб. наук. праць. – Київ, 2007. – Вип. 5. – С. 123-131.
19. Створення та діяльність французької розвідницької резидентури на території Галичини під час війни 1812 р. // Мандрівець. – Тернопіль, 2007. – № 3. – С. 12-21.
20. Українське козацтво в уяві французького уряду доби Наполеона I // Україна у Центрально-Східній Європі: Зб. наук. праць. – Київ, 2006. – Вип. 6. – С. 391-419.
21. Уявлення уряду Франції стосовно населення південно-західного пограниччя Російської імперії напередодні та під час війни 1812 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник: Зб. наук. праць. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 284-300.

22. Уявлення французького уряду стосовно Лівобережної України початку XIX ст. // Регіональна історія України: Зб. наук. праць. – Київ, 2007. – Вип. 1. – С. 167-186.
23. Французько-австрійські взаємини кінця 1806 року в світлі листування командуючого “Нейтральним кордоном в Польщі” полковника Адама Альберта Найпперга // Вісник Львівського університету. Серія історична: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 242-252.
24. Чи планував Наполеон відступити з Москви в Україну? (Критичний погляд на історіографію питання) // Наукові записки Національного університету “Острозька Академія”. Серія “Історичні науки”: Зб. наук. праць. – Острог, 2007. – Вип. 8. – С. 76-89.
25. Imaginer l’invisibilité: Уявлення офіційних чинників Наполеонівської імперії про українські землі під владою Росії (на основі аналізу “Статистичних описів” Малоросії з Архіву Історичної служби сухопутної армії Франції) // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Т. 252. – С. 687-707.
26. Польський фактор у формуванні уявлень уряду Франції про Північне Причорномор’я на початку XIX ст. // Поляки на півдні України та в Криму: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7–8 вересня 2007 р. – Одеса; Ополе; Вроцлав, 2007. – С. 301-305.

АНОТАЦІЯ

Ададуров В. В. “Наполеоніда” на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук з спеціальності 07.00.02 – Всесвітня історія. Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України; Інститут народознавства НАН України. Львів, 2008.

У дисертації досліджується ставлення уряду Франції доби Наполеона I до південно-західних окраїн Російської імперії. Це ставлення розглядається як багаторівневе історичне явище, яке сформувалося за сприятливої міжнародної кон’юнктури (наполеонівські війни) у процесі ознайомлення державних діячів Франції з різномірною інформацією про Росію. На основі їхніх уявлень, які склалися з екзотичних для свідомості західноєвропейців образів східноєвропейської реальності, формувалися проекти опанування такої важливої бази людських та матеріальних ресурсів, якою були українські губернії Росії. Досягнути цієї мети планувалося за допомогою економічних, політичних і, особливо, воєнних засобів. Відтак під час походу “Великої армії” в Росію 1812 р. французький уряд здійснив низку заходів щодо розширення воєнних дій на

південно-західні окраїни цієї імперії. Найвагомішими з-поміж згаданих заходів були створення розвідувальної мережі, а також наступальна операція сьомого корпусу “Великої армії” в західних повітах Волинської губернії.

Ключові слова: Наполеон, “Велика армія”, уявлення, проекти, діяльність, Східна Європа, Франція, Росія, Україна, Волинь.

АННОТАЦІЯ

Ададуrow В. В. “Наполеонида” на Востоке Европы: Представления, проекты и деятельность правительства Франции в отношении юго-западных окраин Российской империи в начале XIX века. Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. Институт украиноведения имени И. Крипьякевича НАН Украины; Институт народоведения НАН Украины. Львов, 2008.

В диссертации исследуется отношение правительства Франции эпохи Наполеона I к юго-западным окраинам Российской империи. Это отношение рассматривается как многоуровневое историческое явление, сформировавшееся вследствие благоприятной международной конъюнктуры (наполеоновские войны) в процессе ознакомления государственных деятелей Франции с разнородной информации о России. На основе их представлений, состоящих из экзотических для воображения западноевропейцев образов восточноевропейской реальности, формировались проекты овладения немаловажной базой людских и материальных ресурсов, каковой являлись украинские губернии России. Достичь этой цели французским деятелям представлялось возможным посредством экономических, политических и, в особенности, военных средств. Поэтому во время похода “Великой армии” в Россию 1812 г. французское правительство предприняло ряд мер относительно распространения военных действий на юго-западные окраины этой империи. Наиболее существенными из этих мер стали создание разведывательной сети, а также наступательная операция седьмого корпуса “Великой армии” в западных уездах Волинской губернии.

Ключевые слова: Наполеон, “Великая армия”, представления, проекты, деятельность, Восточная Европа, Франция, Россия, Украина, Волинь.

ANNOTATION

Adadurov, Vadym. "The Napoleonic" in the East of Europe: Representations, Projects and Activities of the French Government Concerning South Western Borderlands of the Russian Empire at the Beginning of the 19th Century. A monograph.

A thesis for the degree of Doctor of History, speciality 07.00.02 – the world history. I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Ethnology Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. L'viv, 2008.

At the beginning of the 19th century Western European civilization became considerably interested in Eastern Europe, which had been culturally and economically ignored by it for a long time. That exotic and mysterious, in the imagination of Western European inhabitants, part of the continent became one of the main objects in the external expansion of France, that was making strides to achieve its world hegemony. Russia occupied a central place in the Eastern European policy of the French emperor, remaining the only continental state, after the victories of France over Prussia and Austria, able to counteract the plans of the conqueror. Foreseeing the inevitability of the final clash with Russia, Napoleon and his political advisers gave special attention to the recently united Russian empire borderlands, which in the time of preparation for the campaign of 1812 were considered to be a theatre for future military actions. Nonetheless, France also displayed her interest in South Eastern borderlands of the Russian empire, which consisted of rather specific, historically and culturally, provinces, such as Volhynia, Podolia, Central Ukraine, Tavria and Novorossia and the steppe zone of Azov.

In order to use those, practically unknown, areas as a trump card in its geopolitical confrontation with Russia the French government and head-quarters had to get an idea about them. In the cognitive process, Napoleon's administration grounded its knowledge on different as to their origin, time and real value primary sources. Having studied and juxtaposed the available information, that small social group created in their imagination a certain generalized notion of South Western Russian territories being substantially different from the territorial core of the empire as to their natural, economic, ethnic and cultural parameters. The strategy of trade, political and military expansion was drawn on the basis of the above mentioned notions, setting up a kaleidoscope of images according to the stereotypes of Western Europeans mental map of Eastern Europe. South Western borderlands of Russia were determined in the projects to be a possible direction for military actions with the aim to have a hold over that important base of human and material resources in order to put the Russian army in Moldavia out of action and to conclude an alliance with the Ottoman Porta. During the campaign of the Grande Armée against Russia in 1812, the French government even approved a political resolution and made some preliminary steps (such as, e.g. appointment of an empire commissar to the provinces of Volhynia, Podolia and Central Ukraine and attempts of setting up a reconnaissance network in this strategic direction) concerning the implementation

of the plan of extension of military actions to the South Western borderlands of Russia. However, a local, as to its scale, operation of the Grande Armée seventh corps in Volhynia remained an isolated example of practical manifestation of Napoleon's interests in those lands, which demonstrated the spontaneity and insufficient comprehension of his interest.

Notwithstanding Napoleon's defeat in Russia, the very fact of the glorious French general having a certain interest in the South Western borderlands of that empire exerted an influence on historical consciousness of the people inhabiting these lands. Thus, in the historiography appeared, not devoid of ideological colouring and political tension, a discussion of the character of these interests, the metaphorical symbol of which, in our opinion, should be considered Napoleonide – an ephemeral state of Ukrainian Cossacks and Crimean Tatar, the establishment of which was suggested to Napoleon by his counsellor Polish general Michael Sokolnytsky. Our research aims at answering the complicated question of whether Napoleonide could have become a historical alternative to the following subordinate status of the Ukrainian, Tatar and Polish people under Russia. Manuscripts and published materials from the French, Austrian, Polish and Ukrainian archives and libraries are its primary sources. Among the methods of historical analysis used in the research, the instrumentation of cultural anthropology and psychology of imagination that helped to understand historical reality from the point of view of its direct artists, in our case Napoleon himself and his military political surrounding, is of especially great importance.

Key words: Napoleon, the Grande Armée, civilization, representation, project, activities, Eastern Europe, France, Poland, Russia, Ukraine, Volhynia.